

П.В. РУБАН В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 60-80-Х РОКІВ ХХ ст.

Протягом тривалого часу, незважаючи на численні публікації за кордоном, навіть згадка про Петра Васильовича Рубана була неможливою на його батьківщині. Політична цензура безжалісно викреслювала його ім'я з газетних публікацій, а відповідні спецслужби брали під неослабний контроль всіх, хто виявляв до нього інтерес. Внаслідок цього про П.В.Рубана склалися далекі від об'єктивної дійсності уявлення, які не дозволяють розкрити справжню роль цієї складної, суперечливої, неоднозначної та все ж непересічної особи в історії українського національно-визвольного правозахисного руху 60-80-х років, українського дисидентства в цілому.

З'ясувати згаданий комплекс питань стало можливим лише на основі аналізу раніше закритих архівів Служби безпеки України (Донецького, Чернігівського, Сумського управлінь), матеріалів самвидаву та ін. джерел. Вони дозволили відтворити окремі факти біографії П.В.Рубана, дізнатися про деякі найбільш важливі політичні акції, довідатися про його місце в українському національно-визвольному правозахисному русі.

Народився Петро Васильович Рубан в м.Конотопі Сумської області. Дитинство відомого українського художника та майбутнього правозахисника мало чим відрізнялося від багатьох інших однолітків повосної пори. Біль втрат, постійні матеріальні нестатки, породжені ними сімейні конфлікти наклали свій відбиток на формування юнака.

Навчався П.Рубан в школі непогано. Виявляв здібності як до точних, так і до гуманітарних наук, хоча, на думку вчителів, міг би вчитися, зважаючи на його природні здібності, значно краще. Після закінчення школи, на відміну від багатьох своїх однокласників, які продовжували навчання в інститутах та технікумах, П.Рубан поїхав на ударну комсомольську будову в Маріуполь, де, отримавши розряд столяра, зводив каркаси доменних печей.

Прагнення забезпечити своє матеріальне існування, а також необхідність допомагати брату і сестрі, що залишилися у Конотопі, спонукали П.Рубана податися в Донбас, спробувати влаштуватися на шахту. Однак, на підземні роботи через слабе здоров'я та відсутність відповідних навичок його не взяли. Отже, довелося задовольнитися мало привабливою роботою і, як наслідок, низьким заробітком.

Відірваний від дому, шукаючи спілкування з людьми, П.Рубан підпав під негативний вплив компанії легковажної молоді. Не задумуючись про наслідки своїх вчинків, разом з групою осіб здійснив

спробу пограбувати касу шахткому, завдав тілесних ушкоджень сторожу колгоспної автобази. За скоєний злочин Олександрівським народним судом Донецької області засуджений до 8 років позбавлення волі. Пізніше, як в зарубіжній, так і в українській публіцистиці, той вчинок Рубана трактуватиметься як спроби здобути кошти для діяльності антирадянської націоналістичної організації, однак, на наш погляд, подібні трактування не мають під собою реальних підстав, а лише штучно підтягуються до всієї подальшої біографії українського правозахисника.

Відбуваючи покарання в Житомирській колонії № 4, побачивши на власні очі найгірші сторони кримінального світу (наркоманія, алкоголізм, презирливе ставлення до життя), П.Рубан рішуче засудив вчинений ним злочин, знайшов у собі сили зберегти людське обличчя, намагався відшукати своє місце в суспільному процесі. В таборі він активно займався самоосвітою, опрацьовував найбільш визначні роботи з історії, філософії, політекономії. Навіть на ті мізерні кошти, що видавалися засудженим, замовляв літературу у магазині "Книга - поштою", виписував періодичку. В табірних характеристиках П.Рубана відзначався його високий інтелект, ерудиція, широкі пізнання в різних галузях знань.

Проробляючи раніш невідому для нього літературу, конспектуючи і співставляючи ряд найважливіших положень, П.Рубан помітив явну невідповідність між теорією і практикою соціалізму, проголошеними гаслами і їх реальним втіленням в житті.

В колі своїх однодумців він часто обговорював найбільш болючі питання історії України, зокрема, пробував зрозуміти справжні причини голоду 1932-1933 років, масових незаконних репресій другої половини 30-х років, які завдали українському суспільству непоправної шкоди. Не пройшли поза увагою П.Рубана і питання русифікації України. Скорочення чисельності українських шкіл, звуження вжитку рідної мови, занепад національної культури розглядалися ним не як природні процеси, а як наслідок шовіністичної політики союзного керівництва. Не виправдувала, на думку П.Рубана, сподівань української громади Комуністична партія України, яка протягом усієї історії залишалася слухняним виконавцем волі московського керівництва.

В процесі обговорення питань історії і сьогодення, перспектив подальшого розвитку України в житомирському виправно-трудовому таборі № 4 склався своєрідний політичний "гурток", що прагнув не лише осмислити коле

назрілих проблем, а й зробити свій внесок в їх розв'язання. Його учасники все більше замислювалися над необхідністю створення якоїсь організації (можливо, партії), яка взяла б на себе проведення просвітницької роботи серед населення, формування відповідної громадської думки. На засіданні "гуртка" була вироблена в загальних рисах і програма організації. Вона включала в себе цілий ряд політичних і економічних вимог. В числі перших ставилася вимога державної незалежності України, яка мала стати гарантом вільного розвитку української нації, піднесення економіки і культури.

Заслужують на увагу, незважаючи на певну недосконалість, незавершеність, ряд економічних вимог. Зокрема, введення господарської самостійності промислових підприємств, забезпечення права робітників самостійно розпоряджатися результатами своєї праці, підтримка всіх форм сільськогосподарського виробництва, виборність керівників всіх ланок, тощо. Цікавим, на нашу думку, є обґрунтування членами згаданого "гуртка" доцільності побудови майбутньої української держави як федеративної республіки з президентською формою правління.

Захоплення П.Рубана питаннями історії і політики, зростання його людської і національної гідності не могли пройти поза увагою керівництва колонії, викликали в останнього недовіру і стурбованість. Простежити це можна на основі табірних характеристик Рубана. Якщо в 1965 році керівництво табору відзначало його зразкову поведінку, сумлінне ставлення до праці (мав 9 подяк і одну почесну грамоту) і вважало за можливе застосувати до нього акт помилування, то в 1969 році воно вже характеризувало Рубана як злісного порушника режиму, якого після звільнення рекомендувалося поставити під адміністративний нагляд.

Таким чином, після звільнення в 1967 році П.Рубан опинився під постійним наглядом правоохоронних органів, і кожний необережний вчинок загрожував йому новим покаранням. Відбувши термін ув'язнення, П.Рубан повернувся до рідного Конотопа, влаштувався художником АТП-18012, одружився. Не залишав він надії вступити до інституту, однак, знову життя розпорядилося по-іншому. Уважно слідкуючи за своїм підопічним, правоохоронні органи виявили у Рубана тротилову шашку, 70 см. бікфордого шнура, дрібнокаліберні патрони, випадково передані йому на зберігання братом А.Байрачним. Незважаючи на те, що провина Рубана була незначною, його штучно підтягнули до справи А.Байрачного та М.Федоренка, що здійснили кримінальний злочин. На основі цього рішенням народного суду М.Конотопа визначили черговий річний термін покарання.

Причини такої прискіпливої уваги стають зрозумілими в процесі аналізу матеріалів, пов'язаних з третьою судимістю П.В.Рубана. Вже через місяць після винесення вироку Конопотським народним судом проти нього і його товариша

Голумбеєвського М.Ф. була порушена нова кримінальна справа. Тільки тепер вже крім відомої статті 222 (незаконне зберігання зброї) в звинуваченні фігурувала сумнозвісна 62 політична стаття. Виявилось, що, відбуваючи покарання в Житомирській колонії № 4, П.В.Рубан проводив антирадянську агітацію і пропаганду з метою створення організації спрямованої на піддрив державного ладу.

Отже, критичне ставлення П.В.Рубана до існуючої системи, прагнення розібратися в породжених нею деформаціях змусило політичне керівництво, спецслужби розворушити минулі огріхи, щоб обмежити його діяльність, змусити врешті-решт зректися власних поглядів і переконань.

Незважаючи на традиційне в таких випадках закриті засідання Сумського народного суду, що відбулося в лютому 1970 року, справа П.Рубана та М.Голумбеєвського розпадалася буквально на очах. Свідки в судовому засіданні відмовились від своїх показань на попередньому слідстві, нічим не доводилось звинувачення М.Голумбеєвського у скоєнні тяжкого державного злочину (по ст. 62 ч. 1 він був виправданий). Досить хиткими були звинувачення і проти Рубана. І все ж, це не завадило суду за сукупністю статей 222 та 62 ч.1 засудити його до 5 років ув'язнення, визнавши за ст. 26 Кримінального Кодексу УРСР особливо небезпечним рецидивістом.

Відбуваючи визначений Сумським народним судом термін покарання, П.В.Рубан не відступив від своїх поглядів, відкрито висловлював свої судження, які здебільшого розходились з офіційною точкою зору. Зібрані воедино, вони згодом дадуть компромеґуючий матеріал для нових справ проти П.В.Рубана. Водночас, перебуваючи в ув'язненні, Петро Рубан захопився інтарсією, вид інкрустації, виконаної на дерев'яних предметах з кусочків дерева інших порід), виявив на цьому терені неабиякий талант, який відразу вивів його в число найвизначніших інтарксистів світу. Тому, повернувшись додому, П.Рубан, не задумуючись, пішов працювати на Прилуцький меблевий комбінат, де за короткий період налагодив виробництво унікальних сувенірів з дерев'яних відходів.

Серія робіт майстра "Чернігівське полісся", "Шахова книга" та "Тарас Бульба" були визнані кращими сувенірами 1974-75 рр. і рекомендовані до випуску підприємствам республіки. Ряд високохудожніх творів закуповувалися іноземними фірмами, виставлялися на ВДНГ УРСР. Характерно, що саме йому, багаторічному політ'язню, а не комусь іншому, доручалось виконання таких "важливих" з точки зору ідеологічного керівництва, завдань, як виготовлення сувенірів делегатам XXV з'їзду Компартії України, а також оформлення ювілейної папки-адреси з нагоди 60-річчя Голови Ради Міністрів УРСР О.П.Ляшка.

Здавалося б до П.Рубана прийшло визнання, а з ним необхідний спокій і добробут. Однак, змиритися з існуючими недоліками, відмовитись від їх гласної критики було не в характері П.Рубана.

Його висловлювання скрупульозно підшивалися до справи і кожна його дія діставала відповідну оцінку з боку органів КДБ. Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння зазначених правоохоронних структур стало бажання П.Рубана виготовити подарунок - папку з зображенням статуї Свободи Президенту США у зв'язку з 200-річчям незалежності Америки. Вручення такого незвичного сувеніра з боку багаторічного політв'язня мало б, на думку політичного керівництва, широкий резонанс у світі, привернуло б увагу міжнародної громадськості до проблем правозахисного руху в СРСР. У зв'язку з цим був розроблений комплекс заходів, який ставив за мету нейтралізувати дії П.Рубана, ізолювати його від навколишнього світу. Всі подальші події нагадували більше детективну історію, деякі обставини якої і досі залишаються нез'ясованими. По-перше: група невідомих осіб вдерлася до майстерні художника і викрала лише одну його роботу - вищезгаданий сувенір Президенту США. Причому, майстерність, з якою проведено викрадення і художні смаки злодіїв переконливо свідчать про їх приналежність до спецслужб. По-друге, проти Рубана була знову порушена кримінальна справа. В даному випадку його звинуватили в приватнопідприємницькій діяльності та розкраданні державного майна. Приватнопідприємницька діяльність полягала в тому, що він начебто в робочий час на меблевій фабриці виготовляв сувеніри, за які отримував прибутки у Київському художньому салоні. Розкрадання ж державного майна (на 72 крб. 10 копійок) виявилось нібито в привласненні дерев'яного шпону, який, до речі, сам Рубан і доставляв на меблеву фабрику.

Незважаючи на хиткість звинувачень. Прилуцький народний суд Чернігівської області 28 грудня 1976 року засудив П.Рубана до 8 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах і 5 років заслання. Та, покаравши П.Рубана, влада, очевидно, не чекала бурхливої реакції з боку світової громадськості. На захист Рубана стали лідери радянського і міжнародного правозахисного руху, лауреат Нобелівської премії миру академік А.Д.Сахаров звернувся з відкритим листом до Президента США Д.Картера з проханням докласти зусиль для звільнення українського інакодумця. Інший Нобелівський лауреат, письменник С.Солженіцин порушив аналогічне питання перед американським Конгресом. Не залишилась осторонь справи на П.В.Рубана і організація "Міжнародна амністія".

Моральну та матеріальну підтримку надавали відомі українські правозахисники Л.Лук'яненко, І.Калинець, Н.Світлична. Зокрема, Левко Григорович Лук'яненко надіслав лист-протест до журналу "Народна творчість та етнографія", в якому просив науковий і культурний світ підтримати митця, чий талант є предметом національної гордості українського народу.¹²

Подібна реакція змусила владу дещо відступити. Але, як з'ясувалося надалі, цей відступ був необхідний їй для з'ясування позицій та перегрупування сил. П.Рубана неодноразово викликали до КДБ, пропонували прилюдно визнати правочинність суду, виступити з заявами про відмову від своєї правозахисної діяльності, обіцяли закрити справу. Попри жорстокий тиск П.Рубан не прийняв жодну з запропонованих йому пропозицій, знову наголосив, що судять його не за злочин, який він ніколи не чинив, а за переконання, які не вписуються в усталені радянські ідеологічні схеми.

Після цього справа П.Рубана була передана на розгляд Чернігівського обласного суду, який відмінивши рішення Прилуцького народного суду сформулював нові звинувачення проти інакодумця.

Зокрема, до вже раніше висунутих додалось звинувачення у розповсюдженні наклепницьких відомостей, що порочать радянський та державний суспільний устрій. Вирок суду - 6 років ув'язнення і 3 роки заслання переконливо довів, до радянські владні структури не збираються рахуватися з світовою громадською думкою.

Суворе покарання не тільки не припинило, а й активізувало правозахисну діяльність П.В. Рубана. Тільки за 1979-1985 рр. він написав понад 100 різноманітних документів, заяв, скарг у вищі органи політичного керівництва країною, у міжнародні правозахисні організації, в яких таврував антигуманну за своєю сутністю радянську тоталітарну систему. Остання, за його словами, скомпрометувала себе на міжнародній арені вторгненням в Афганістан, підтримкою маріонеткових режимів в Африці, Азії, Латинській Америці, своєю позицією в справах роззброєння, роздмухуванням жупелу ненависті між народами.

В документах, написаних П.В.Рубаном, аргументовано критикувалася внутрішня політика КПРС і Радянської держави, яка йшла здебільшого врозріз не лише з міжнародними правовими нормами, а й прийнятою Конституцією СРСР. Така правозахисна діяльність П.В.Рубана в листопаді 1985 року знову привела його на лаву підсудних. Його чекав новий вирок за ст.62 ч. II - 9 років позбавлення волі в колонії особливого режиму і 4 років заслання.

Та лише проголошена М.Горбачовим перебудова і демократизація радянського суспільства, спроби створити більш привабливий "імідж" СРСР у світі звільнили його від відбуття повного терміну покарання, відкрили можливість для виїзду в 1985 році з сім'єю до Сполучених Штатів Америки.

Життєвий шлях Петра Васильовича Рубана, який пройшов здебільшого в радянських в'язницях і таборах, позиція його оточення яскраво засвідчили наявність рішучого опору в усіх регіонах України. Своїми діями він і йому подібні активно формували громадську думку, сприяли становленню і розвитку демократичних тенденцій в Україні.